

AMİRAL ADOLPHUS SLADE'İN OSMANLI DONANMASINDAKİ HİZMETLERİ VE OSMANLI İMPARATORLUĞU ÜZERİNE GÖZLEMLERİ

Candan BADEM*

Özet

Adolphus Slade (1804-1877) Osmanlı Devleti'ne ilk kez Navarin Deniz Savaşı'nın ardından 1829'da gelmiş ve 1850-1866 yılları arasında Osmanlı donanmasında Müşavir Paşa adıyla danışman olarak görev yapmış bir İngiliz deniz subayıdır. Slade Osmanlı donanmasındaki yararlı hizmetlerinin yanı sıra Osmanlı toplumuna yönelik gözlemleriyle o dönemdeki tüm yabancı gözlemciler arasında öne çıkmaktadır. 1833, 1837, 1840 ve 1867 yıllarında yayımlanmış dört kitabında Osmanlı Devleti'nin ve donanmasının durumunu gerçekçi bir şekilde yansıtmıştır. Ayrıca Müslüman ve Gayrimüslim Osmanlı tebaası hakkında keskin gözlemlerde bulunmuştur. Mirliva Müşavir Paşa 1853-56 Kırım Savaşı'nda Osmanlı donanmasını temsilen müttefik İngiltere ve Fransa donanmaları ile görüşmeler yapmış ve büyük nüfuzlu İngiltere büyükelçisi Lord Stratford ile ters düşmeyi dahi göze almıştır.

Anahtar kelimeler: Adolphus Slade, Müşavir Paşa, Osmanlı donanması

ADMIRAL ADOLPHUS SLADE'S SERVICES IN THE OTTOMAN NAVY AND HIS OBSERVATIONS ON THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

Adolphus Slade (1804-1877) was a British naval officer who first came to the Ottoman Empire in 1829 after the Naval Battle of Navarino and served as an advisor (under the name of Mushaver Pasha) in the Ottoman navy from 1850 to 1866. Besides his useful services in the Ottoman navy, Slade was outstanding among the foreign observers of that time with his penetrating power of observation on the Ottoman society. He has realistically described

* Yrd. Doç. Dr., Tunceli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
candanbadem@tunceli.edu.tr

the situation of the Ottoman state and the Ottoman navy in his four books published in the years 1833, 1837, 1840 and 1867. Furthermore he has made sharp observations on Muslim and Non-Muslim Ottoman subjects. During the Crimean War of 1853-56, as representative of the Ottoman navy, Rear-Admiral Mushaver Pasha negotiated with the allied British and French navies, and he even ventured to go against the British ambassador Lord Stratford who commanded great influence.

Key words: Adolphus Slade, Mushaver Pasha, Ottoman navy

Giriş

Ondokuzuncu yüzyılda birçok İngiliz deniz subayının Osmanlı donanmasında danışman, talimci veya muvazzaf subay olarak görev yapmış olduğu görülmektedir. Bunlardan ilk akla gelen isimler Sir Baldwin Walker (Yaver Paşa), Sir Adolphus Slade (Müşavir Paşa), Augustus Charles Hobart-Hampden (Hobart Paşa) ve Henry Felix Woods (Woods Paşa)'dır. Bu kişiler arasında Türkçe'yi iyi bilen ve Osmanlı toplumunu en yakından gözlemlemiş olanı Müşavir Paşa'dır. Adolphus Slade 1833, 1837, 1840 ve 1867 yıllarında yayımlanan dört ayrı kitabında Osmanlı donanması, bürokrasisi ve toplumu hakkında önemli bilgiler vermiştir. Slade Osmanlı Devleti'ne ilk kez Navarin Deniz Savaşı'nın ardından 1829 yılında gelmiş ve 1850-1866 yılları arasında Osmanlı donanmasında müşavir olarak çalışmış ve Müşavir Paşa adıyla anılmıştır. Müşavir Paşa Osmanlı donanmasında bahriye feriki (*vice-admiral*) rütbesine kadar yükselmiştir. Bu makalede Adolphus Slade'in Osmanlı donanmasındaki hizmetleri ile Osmanlı donanması, devleti ve toplumu hakkındaki gözlemlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Adolphus Slade'in Sultan II. Mahmud dönemindeki faaliyetleri

Adolphus Slade 1815'te on bir yaşında iken Portsmouth'taki deniz okulu *Royal Naval College*'e girmiş ve üstün başarı ile bitirmiştir. İngiltere, Rusya ve Fransa donanmalarının Osmanlı ve Mısır donanmalarına saldırıp yaktığı 20 Ekim 1827 tarihindeki Navarin deniz muharebesinde yer almış ve bu muharebedeki yararlığından dolayı 27 Kasım'da yüzbaşı rütbesine yükselmiştir. Yüzbaşı Slade bir gemide görevi olmaksızın yarı maaşlı izinde iken Mayıs 1829'da Osmanlı-Rus savaşı sırasında İstanbul'a gelmiştir.¹ O zamanki Kaptan-ı Derya Pabuççu Ahmet Paşa ile tesadüfen tanışan Slade onun daveti üzerine

¹ J. K. Laughton, 'Slade, Sir Adolphus [Mushaver Pasha] (1804–1877)', rev. Andrew Lambert, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edition.

onunla birlikte Karadeniz'de sefere çıkmıştır. Daha sonra gördüklerini 1833'te yayınlanan iki ciltlik bir kitapta anlatmıştır.² Ali Rıza Seyfioğlu bu kitabı özetleyerek tek cilt olarak çevirmiştir.³ 1830'larda ve 1840'larda Londra'da Osmanlı elçiliği yapmış olan Tanzimat ricalinden Mustafa Reşid Paşa (1836 ve 1838), Mehmet Namık Paşa (1834-36), Mehmet Emin Âli Paşa (Ocak 1842 – Kasım 1844) veya Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın (Eylül 1848 – Ekim 1850) Slade'in bu kitabından haberdar olduğuna dair bir işarete rastlayamadım. Slade bu kitabında daha o zamandan ilk kez geldiği Osmanlı imparatorluğu hakkında özgün gözlemlerde bulunmuştur. Bu görüş ve gözlemlerden önemli bulduklarımı burada özetleyeceğim.

1829 yılı Mayıs ayında Sakız adasına gelen yazar eskiden kadınları, şarabı, ipeği, sakızı, âlimleri, lüksü ve nezaketi ile meşhur olan adanın şimdi Osmanlıların adada 1822'de giriştiği “katliam” ile tanıdığını kaydeder ve bunun suçunu Sakızlıların tüm refahlarının kaynağını unutup ihtilalci Sisamlılara uymasında görür. Slade'e göre, Sakızlılar kendilerinden şüphelenmeyen zayıf Türk garnizonundaki askerleri katletmişler, ancak kadınsı elleri fazla silah tutamamış ve ardından bu Türklerin öcünü almaya gelenlerin yaptığı katliama uğramışlardır. Dünyada o devirde her yerde benzer olaylar olurken Sakız felaketinin çok fazla gürültü yapmasının sebebi de Slade'e göre, zarar görenlerin Hristiyan, saldırganların ise Müslüman olmasıdır. Yunanlılar kendi hikâyelerini istedikleri gibi anlatırken Türkler ya bilmediklerinden ya da umursamadıklarından dolayı susmuşlar ve sonuçta barbarlıklar Türklere atfedilmiştir.⁴

Slade İstanbul'da dolaşırken Hüsrev Paşa'nın dikkatini çekmiş, Paşa onu yanına çağırarak sohbet etmiştir. Tersanede dolaşırken liman reisi ile de

² Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, etc and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*, Saunders and Otley, Londra 1833. Bu kitabın 1854 yılı başında tek ciltlik yeni bir basımı yapılmıştır. Buradaki “F. W. S.” imzalı önsözde Adolphus Slade hakkında yeni bir bilgi maalesef yoktur, sadece onun çok iyi Türkçe bildiği yazılmıştır.

³ *Sir Adolphus Slade'in (Müşavir Paşa) Türkiye Seyahatnamesi ve Türk Donanması ile Yaptığı “Karadeniz” Seferi* (mütercimi Ali Rıza Seyfioğlu), Askeri Deniz Matbaası, İstanbul 1945. Bu kitabın başka bir özet çevirisi *Kapdan Paşa* adıyla 1973 yılında Boğaziçi Yayınları'ndan çıkmıştır.

⁴ Adolphus Slade, *Records of Travels...*, vol. I, s. 57-58. Karş. Besim Özcan, “Osmanlı Bahriyesinde Bir İngiliz Müşavir: Sir Adolphus Slade (1804-1877)”, *Askerî Tarih Bülteni*, 22/43, Ağustos 1997, s. 38. Özcan orijinal metindeki “*Osmanlıların orada işlediği katliam*” (*massacre committed there by the Osmanleys*) ifadesini “*tedip hareketi sırasındaki ölümler*” şeklinde aktarmış, yine özgün metinde Sakızlıların “*zayıf ve Sakızlılara emniyet gösteren Türk garnizonundaki askerleri*” öldürdükleri yazılı iken bunu “*zayıf ve onlara emniyet göstermiş olan Türklerle adadaki muhafız askerleri*” öldürdükleri şeklinde tercüme etmiştir.

tanışmıştır. Tersanedeki kürek mahkumlarını ziyaret etmiş ve bunların Toulon'daki kürek mahkumlarından çok daha iyi koşullarda yaşadığını tespit etmiştir.⁵ Yazar Sultan İkinci Mahmud'un askeri reformlarının bazı yönlerini, örneğin yeni üniformaları beğenmemiştir. Sultan Mahmud'un yeniçeriliği ortadan kaldırmak için Yunan isyanı sırasında yeniçerileri kasden küçük partiler halinde gemilere bindirip Yunan isyancıların üzerine gönderdiğini ve destek de verilmeyen bu küçük grupların kolayca yok edildiklerini yazmıştır. Böylece yazara göre Sultan Mahmud İstanbul'da az sayıda yeniçeri kalıncaya değin yeniçerileri bu şekilde ölüme göndermiştir. Bu ifadenin doğruluğunu ya da yanlışlığını saptamak bu makalenin kapsamını aşıyor, burada bildiğimiz kadarıyla başka kaynaklarda bulunmayan bu görüşünü kaydetmekle yetiniyorum.⁶

Slade genelde Osmanlı ve Türk yanlısı olmakla birlikte Osmanlı toplumunun ve genelde Müslüman Osmanlı karakterinin kendisine göre olumlu ve olumsuz yanlarını birlikte ifade etmiştir. Müslümanların olumlu özellikleri arasında temizliği saymıştır. Slade'e göre olumsuz özelliklerin başında ise tembellek, kadercilik ve meraksızlık gelmektedir. Beşiktaş'ta Barbaros Hayreddin Paşa'nın türbesini ararken çevrede soru sorduğu insanların hiçbirinin "kendi Nelson'ları olan" Hayreddin Paşa'nın adını dahi duymamış olduğunu hayretle müşahade etmiştir. Slade'e göre ulema dışındaki pek az Türk kendi yaşamının dışındaki olgularla tanışık ve çoğunluğu bir yüzyıldan önceki olayları tamamen unutmuştur. İstanbul'un göbeğinde bile, var olduğu bilinen herhangi bir binayı sorsanız kimse bilmemektedir. Bu yüzden Osmanlı ülkesine "bilinmeyen ülke" (*terra ignota*) adını verir. Beşiktaş'ta sonunda "yaşlı bir kanun adamı" Slade'e Hayreddin Paşa'nın türbesinin kapısını açtırır ve türbeyi ziyaretinin sebebini sorar. Slade "merak" diye cevap verir, ancak bu cevap muhatabını tatmin etmez. Slade bu noktada yine bir genelleme yaparak "Doğuluların" (*orientals*) merak veya zevk için zahmete katlanmayı anlayamadığını yazmaktadır. Nitekim Slade'in daha sonra bir Rum'dan işittiğine göre Hayreddin Paşa'nın türbesini ziyaret etmesinin sebebi çevrede şöyle yorumlanmıştır: Güya Paşa'nın bir tarihte Frengistan'da bir kadınla ilişkisi olmuştur ve Slade onun torunudur.⁷

Slade, Osmanlı konukseverliğinin haddinden fazla övülmüş olduğunu, çünkü yolculara pek az imkân tanıyan bir ülkede konukseverliğin yalnızca bir görev değil, aynı zamanda insanın kendisinin de bir gün ihtiyaç duyacağını

⁵ Adolphus Slade, *Records of Travels...*, vol. I, s. 104-105, Özcan, agm, s. 39.

⁶ Adolphus Slade, *age*, vol. I, s. 257.

⁷ Adolphus Slade, *age*, vol. I, s. 119-121.

bildiği için kendi çıkarına gördüğü bir durum olduğunu, ayrıca bir eve gelen bir yolcunun yarım yılın tüm gazeteleri gibi bir işlev de gördüğünü yani haber getirdiği için değerli olduğunu yazmıştır.⁸

Slade, Müslümanların içinde bulunduğu aşağı mevkinin sebebinin birkaç kelimeyle özetlenebileceğini iddia etmiştir: Çünkü “meşru bir şikâyet sebepleri yoktur”. Müslümanlar dini inançları gereği Sultan'ın tebaasının canı ve malı üzerinde mutlak hakkı olduğuna inanmaktadırlar ve dolayısıyla Sultan'ın imtiyazlarını sorgulamak dinsizlik olarak görülmektedir, Slade'e göre. Bu durumda Müslüman tebaa memnuniyetsizliğini ancak pasif direnişle gösterebilmektedir, örneğin Anadolu çiftçisi ihtiyacından fazla toprak ekmemektedir.⁹

Yazar İstanbul'da gördüğü Levantenleri ve Gayrimüslim cemaatleri de (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler) olumlu ve olumsuz gördüğü yanlarıyla tasvir etmiştir. İlk olarak Osmanlı Devleti'nin en fazla müzahereteye mazhar tebaası (*the most favoured subjects*) olduğunu düşündüğü Rum cemaatini ele almıştır. Slade o zamanki modanın aksine, Avrupa'da ve özellikle İngiliz toplumunda Lord Byron örneğinde olduğu gibi yaygın olan, klasik Yunan kültürüne hayranlığı çağdaş Yunan toplumuna teşmil etme şeklindeki romantik eğilime karşı durmuş, çağdaş Yunanlılar ile antik dönem Yunanlıları arasında bir benzerlik olmadığını kaydetmiştir. Tarabya'da rastladığı Fenerli zengin Rumların Yunan devriminden önce daha iyi yaşadıkları, şimdi ise rahatlarının kaçtığı şeklindeki yakınmalarını dinlemiş ve insanın bu durumda doğal olarak “O zaman neden ayaklandınız?” diye sorduğunu yazmıştır. Yazar genel olarak Rumların Osmanlılardan daha fazla konfor ve lüks içinde yaşadıklarını ve dinlerinde özgür olduklarını da dikkate alınca bu sorunun kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir. Rumların yaşadığı felaketlerin sorumlusunun Rum liderlerinin korkak

⁸ Adolphus Slade, *age*, vol. II, s. 295: “*The Osmanley's hospitality has been too much extolled on principle, for in a country which offers few resources for travellers, hospitality becomes not only a bounden duty, but a point of self-interest in order to obtain the same upon occasion; besides, the arrival of a traveller in a family is as good as half a year's newspapers.*” Besim Özcan ise Slade'in bu sözlerini özetleyerek şöyle çevirmiştir: “*Osmanlı misafirperverliği bir görev anlayışı gibi olup, yolculara gösterilen yakınlık daha fazladır.*” Görüldüğü üzere bu ifade Slade'in ifadesi ile uyumlu değildir. Bkz. Besim Özcan, “Osmanlı Bahriyesinde Bir İngiliz Müşavir: Sir Adolphus Slade (1804-1877)”, *Askerî Tarih Bülteni*, 22/43, Ağustos 1997, s. 44.

⁹ Adolphus Slade, *Records of Travels.*, vol. II, s. 305. Aynı sayfaya atıfta bulunan Özcan ise Slade'in, Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Müslümanlarla Hristiyanların “aynı kurallarla yönetildiklerini, sadece sultanın tebaasına göre biraz daha fazla haklara sahip bulunduğunu” yazdığını iddia etmiştir. Ancak Slade'in kitabında böyle bir ifadeye rastlanmamıştır. Bkz. Özcan, *agm*, s. 44.

ve çıkarlarına düşkünlükleri yüzünden, Eflak ve Buğdan'daki halkın bu Rum hospodarların zulmünden muzdarip olduğunu da eklemiştir.¹⁰

Ermenilerin İstanbul'da (Müslümanlar ve Rumlardan sonra) üçüncü sırada geldiğini belirten Slade onlar hakkında şunları yazmıştır:

*“[Ermeniler] iyi görünümlü, sevimli ve uysal, barışçıl ve sadıktırlar. İki sınıfa ayrılırlar, Katolikler ve mezhepçiler (schismatics)... Bu iki mezhep açıkça birbirine düşmandırlar, Ortodoks Rumlar ise her ikisinden de nefret ederler... Ermeniler Avrupa Türkiyesinin başlıca bankerleridir (sarrafıdır), daha üstün dürüstlükleri veya daha doğrusu daha düşük hilekârlıkları sayesinde bu tehlikeli fakat kârlı işte Yahudilerin yerini almışlardır. Osmanlı büyük devlet adamları tarafından çoğu zaman bizzat Sultan'a karşı himaye edilirler. Bunun karşılığında Ermeniler üstün hizmetler görürler. Paşanın biri bir paşalığı satın almak için bir milyon kuruşa ihtiyaç duyarsa Ermeni sarrafi bu parayı tedarik eder. Sarraf alacağını tahsil konusunda borçlusunun yağmacı yeteneğine güvenir, borçlu makamında uzun kalacak kadar yetenekli ise bir servet biriktirmesi garantidir. Öte yandan eğer paşa azl edilir ve kellesi giderse sarrafi yakalanır ve hem kendisinin hem de müşterisinin serveti geri kusturulur”.*¹¹

Slade Osmanlı Yahudilerinin bir zamanlar İspanya'da gördükleri zulümden kaçarak “Türkiye'ye” sığınmış olduklarını hatırlattıktan sonra onlar hakkında şunları yazmıştır:

“Türkiye'deki pozisyonları müphemdir. Kendilerine misafir deniyor fakat haddinden fazla kalmış misafir muamelesi görüyorlar. Maruz kaldıkları hor muamelenin bir benzeri yoktur. Halkın nefretini kazanmış bir nesneye hakaret mi edilecek, kim bunu yapmaya zorlanır? Yahudiler. Kusurlu birisi caddelerde sürütülecek olsa, bu aşağılayıcı görevi kim yapar? Yahudiler. Paşanın biri gönüllü bir cellat bulamazsa bu iğrenç görev kime yüklenir? Yahudilere... Türkiye'deki Yahudileri öteki sakinlerden özellikle ayıran şey, giyimleri haricinde, kirlilikleridir, bu yüzden Türk askerleri onların evlerinde kalmazlar. Türkiye üzerine yazan çağdaş bir yazar Yahudiler hakkında Hristiyan çocuklarını kaçırmak ve öldürmek gibi saçma bir iftirayı yayımlamıştır. Tam

¹⁰ Adolphus Slade, *Records of Travels...*, vol. I, s. 127-131.

¹¹ Adolphus Slade, *age*, vol. II, s. 308-309.

aksini gösteren bol miktarda doğrudan delil olmasaydı bile Yahudilerin ulusal ürkekliği bununla çelişirdi."¹²

Slade Müslüman ve Gayrimüslim tüm Osmanlı tebaasının aralarındaki tüm farklara rağmen ortak bir nitelikleri olduğunu, bunun da "vicdandan tamamen yoksun olmak" (*a total want of conscience*) olduğunu iddia etmiştir. "Paşası kendisine güvenen konuğunu katleder, kadısı masum bir adamı falakaya yatırır, sarrafi müşterisini dolandırır, hizmetçisi efendisini soyar; hepsi de kendi inancına göre Kuran'a, Tevrat'a ya da İncil'e el basarak yemin eder".¹³

1834'te *Caledonia* gemisine atanan Yüzbaşı Slade 1837'ye kadar Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda çeşitli gezilere katılır. Rusya'nın Sivastopol limanını ziyaret eder ve savunma sistemleri hakkında bir rapor yazar. 1837'de iki ciltlik *Turkey, Greece, and Malta* adlı eseri yayımlanır. Bu kitabına yazdığı önsözde yazar, Sultan Mahmud'un reformlarının popüler olmadığını bildiği için Mısır'daki Mehmet Ali Paşa'nın isyanını ve bu isyanın başarılı olacağını doğru bir biçimde önceden tahmin etmiş olduğunu iddia etmiştir.¹⁴ Yazar önsözünde ayrıca Türkiye'nin bütünlüğü meselesinin ikincil bir mesele olduğunu, esas meselenin İngiltere ve Rusya arasında olduğunu ve Türkiye'nin kaderinin gelecekte bu iki rakip imparatorluk arasında savaş alanı olmaktan ibaret olduğunu da açıkça yazmıştır.

Slade önceki kitabında olduğu gibi bu kitabında da Yunan yanlısı fikirlere karşı durmuştur. Bağımsız Yunanistan'daki Yunanlıların manevi seviyelerinin yüksek olmayışını dört yüz yıllık Osmanlı idaresine bağlayanlara cevaben, Rumların Osmanlı düzeninde her türlü entrikayı ve ticareti tekeline almış olduklarını savunmuştur. Bununla birlikte, Osmanlı mahkemesinin yolsuzluğun en fazla hissedildiği yer olduğunu da kabul etmektedir. Ona göre Osmanlı mahkemelerinde adalet en fazla parayı verene satılmaktadır (*justice is sold to the highest bidder*) ve şahitler de her zaman "mollanın" (Kadı'nın) hemen yanı başında vicdanlarını pazarlamak üzere hazır beklemektedirler. Slade, her türlü ticareti tekeline almış olan Rumların bu vicdan ticaretinden de

¹² Adolphus Slade, *age*, vol. II, s. 310-311. Aynı sayfalara atıfta bulunan Besim Özcan, Slade'in Yahudiler hakkındaki değerlendirmesini özetlerken şu cümleyi de kullanmıştır: "*Toplumsal problemlerde isyan ve karışıklık gibi olaylarda mutlaka onların parmağı vardır. Toplumun nabzını dikkatli bir göz, keskin ve sinsî zekâ ile Yahudi tutar.*" Bkz. Özcan, *agm*, s. 43. Ancak Slade'in eserinde Özcan'ın verdiği sayfada veya başka bir sayfada böyle bir ifade yoktur. Özcan Slade'in şunları yazdığını da iddia etmiştir: "*Osmanlılarda ihanet çok kötüdür, kimse yapmaz. Söz taşımıcılık ve dedikodu olmadığından en ilginç haber bile yavaş yayılır.*" Ancak Slade'in kitabında böyle bir ifade bulunamamıştır. Bkz. Özcan, *agm*, s. 44.

¹³ Adolphus Slade, *age*, vol. II, s. 311-312.

¹⁴ Adolphus Slade, *Turkey, Greece and Malta*, vol. I, Saunders and Otley, Londra 1837, s. ix.

uzak kalmadıklarını yazmıştır. Ancak Slade bütün kusurlarına rağmen bu kötü idarenin Türkleri Rumlardan *daha az* etkilemiş olmasına hayret etmektedir. Çünkü, demektir, Rumların yanında onlara destek olan dinleri, dilleri, anıları, okulları, geniş bir ticaret ağı ve Avrupa'nın sempatisi vardı, Türkler ise bu avantajların pek azına sahiptiler. “Türkün inancı kendisini ezen eli öpmesini öğretiyordu, dili zorluğundan dolayı gelişmesini engelliyordu¹⁵, ticareti küçük görüyordu, ancak o yine de konuksever, ağırbaşlı ve yardımseverdir; barışçıl bir yurttaş ve hoşgörülü bir efendidir.” Babıali'nin bağımsız Yunanistan kurulduktan sonra reayasının buraya kaçmasından korktuğunu, ancak şimdi göçün ters yönde, yani Yunanistan'dan Osmanlı'ya doğru olduğunu, 1834-36 arasında 60 bin kişinin bağımsız Yunanistan'ı terk ettiğini ve birçoğunun Mehmet Ali'nin idaresindeki Girit'e gittiğini ifade etmiştir. Slade Yunanistan'ı ziyaret eden her seyyahın onların Osmanlı idaresinde maddi açıdan daha iyi yaşamış olduklarını kabul ettiğini yazmıştır. Yunanlıların talihsizlikleri ve hataları içinde en büyüğünün Yunan devrimi (bağımsızlığı) olduğunu, çünkü son çeyrek yüzyılda zenginlik ve önemde çok hızlı gelişmiş olduklarını ve ayaklanmak yerine sakin kalmış olsaydılar şimdi Müslümanlarla neredeyse eşit hale gelmiş olacaklarını savunmuştur. Bazı Filhelenistlerin bağımsızlıktan sonra açılan Yunan okullarından bahsettiğini aktaran Slade bu argümana karşı onlara şu soruları sormuştur: “Sanki Osmanlı devrinde karanlıkta mı kalmışlardı? Üçüncü Selim zamanında açılan okulları unutuyorlar mı? Cahil kaldıkları için mi ticarete usta idiler? Onun için mi Sakız adası ve Ayvalık refah içindeydi?”¹⁶ Slade Ayvalık'ta hiç Türkün yaşamadığını, oradaki Rumların kendi okulları, borsası, kütüphanesi olduğunu ve kendi yöneticilerince yönetildiğini, ancak Amiral Miaoulis'in halkı isyana kıskırtması yüzünden Bursa'dan bir askeri birlik gönderildiğini ve şehrin tahrip edildiğini belirtmiştir.

Slade bağımsızlığın Yunanlılara maddi olarak bir şey kazandırmadığı fikrini birçok yerde işlemektedir. “Hükümdarı, ordusu ve bakanları Alman olan bir devlette yaşamak özgürlük müdür?” diye sormuştur. Ona göre “paşaların egemenliğinde yaşamak daha iyiydi, en azından biraz kurnaz olan her Rum onlara yön verebilirdi”.¹⁷

Slade'in 1837 tarihli bu kitabını yazdığı sırada Rusya'nın Babıali ile Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı yapmış olduğu, Rus nüfuzunun yüksek ve İngiliz nüfuzunun düşük olduğu unutulmamalıdır. Yazar Rusya'nın 1829'da ve 1833'te

¹⁵ Yazar burada Osmanlı bürokrasisinin ağdalı dilini okuyup yazmanın zorluğunu kastetmiş olmalıdır.

¹⁶ Adolphus Slade, age (1837), vol. I, s. 207-217.

¹⁷ Adolphus Slade, age (1837), vol. I, s. 220.

“Türkiye'nin” gerçek durumunu İngiltere'den daha iyi bildiğini ve ustaca bir diplomasi ile İngiltere daha uyanmadan Türkiye'den tavizler kopardığını ve sonra da yardımına koştuğunu belirtmektedir. Slade Rusya'nın 1829 öncesinde müttefikleri İngiltere ve Fransa'ya Yunanistan'ın bağımsızlığını birlikte koruyacakları ve Babıali kabul etmediği takdirde Boğazları ablukaya alıp Osmanlı sarayını denizden bombalayacakları tehdidini Babıali'ye açık bir dille beyan etmeyi önerdiğini ancak İngiltere'nin Boğaz'da bir Rus donanmasının yaratacağı etkiden çekinerek bunu kabul etmemekle hata ettiğini yazmıştır. Slade, “o zaman Rusya'nın donanması bizimkilerin yanında sönük kalacaktı, şimdi ise Rusya bize sormadan gelmektedir” demektedir.¹⁸

Yazar birçok Avrupalının yeniçerilere önyargıyla baktığını ve onların aslında olumlu yanlarının daha çok olduğunu ve padişahın keyfi kararlarına karşı bir denge oluşturmuş olduklarını savunmaktadır. Ona göre yeniçeriliği kaldırmak değil bir zamanlar Köprülü'nün yaptığı gibi ıslah etmek gerekliydi.¹⁹ Başka birçok kaynak gibi Slade de Sultan İkinci Mahmud'un yabancı askeri uzmanlara tatmin edici bir rütbe ve maaş vermediğini de ifade etmektedir. Sultan Mahmud 1827'de Fransız subayları istihdam etmek ve onlara rütbe vermek istemiştir ancak divanın bazı üyeleri bu fikre karşı çıkmış ve proje iptal edilmiştir. Bir daha da uygulanmamıştır. Slade'in aktardığına göre örneğin bir İngiliz albayına sadece “talimci” (*instructor*) rütbesi teklif edilmiştir. Slade bunun subayların tepeden baktığı talim çavuşu gibi bir rütbeye tekabül ettiğini yazmaktadır.²⁰ Mehmet Ali Paşa ise Sultan Mahmud'un hatasına düşmemiş ve Avrupalı subaylara değer vermiştir. Sultan Mahmud Avrupalı talimcilere yıllık 220 pound maaş verirken Mehmet Ali Paşa, yıllık 2 bin ila 3 bin pound maaş vermektedir.²¹

Slade o yıllarda Osmanlıların Rusya veya başka bir devletin ülkelerini işgal etmesi tehlikesine karşı artık her geçen gün daha az duyarlı hale geldiklerini ve eski adet geri geldiği sürece ülkeyi kimin yönettiğini umursamadıklarını yazmaktadır. Halk kaderine razı olmuş gibidir, sadece bugünü düşünmektedir ve yarını düşünmemektedir. Rusya'ya karşı artık daha ılımlıdır. Kırım'daki Müslümanların durumunun iyi olduğu anlatılmaktadır. Rus ordusunun 1833'te Boğaz'ta düzenli bir şekilde kamp kurup daha sonra da çevreye hiçbir zarar vermeden çekip gitmiş olması görülmemiş bir olaydır ve pek olumlu bir izlenim bırakmıştır. Sultan Mahmud'un Frenk adetlerini dayatan

¹⁸ Adolphus Slade, age (1837), vol. I, s. 229-230, 384.

¹⁹ Adolphus Slade, age (1837), vol. I, s. 299-325.

²⁰ Adolphus Slade, age (1837), vol. I, s. 344.

²¹ Adolphus Slade, age (1837), vol. I, s. 487.

reformları da halkı sanki bir Frenk hükümetine alıstırmaktadır. Padişahın kutsallığı kalmamıştır. Slade Konya muharebesinden sonra Mehmet Ali ve oğlu İbrahim Paşa'nın Anadolu'da yarattığı etkiyi de şu örnekle anlatmaktadır: İzmirli ayanlardan Emin Efendi İzmir valisi Tahir Bey'e gelerek güya İbrahim Paşa'nın kampından kendisine gelen bir fermanı göstererek idareyi devretmesini ister. Tahir Bey tereddüde düşer, Emin Efendi ise bu kez güya Manisa müteselliminden gelmiş bir mektup gösterir, güya Manisa'ya Mısır ordusundan beş bin asker gelmiştir ve bunlar İzmir'e yürüyeceklerdir. Tahir Bey idareyi Emin'e devreder ve köşesine çekilir. Emin Efendi hemen soyguna girer, hazineden üç yüz bin kuruşu zimmetine geçirip kayıplara karıştır. Bu arada İbrahim Paşa'nın niyeti belli olunca bizim Tahir Bey idareyi tıpkı devrettiği gibi sessizce devralır. Tahir Bey bu davranışını şöyle açıklar: İbrahim Paşa'nın taraftarları öyle güçlüdür ki tek bir Mısır alayı görünse halk ayaklanacaktır. O yüzden Tahir Bey şehrin tahrip olmasını önlemek için teslim olmuştur. Aradan iki yıl geçtikten sonra bile Emin Efendi'nin ödenmemiş borçlarının davaları sürmüştür. Slade, bir satıcıdan iki murassa kuşağı Emin Efendi adına veresiye satın almış olan bir çavuşun davasını İzmir'de gözlemlemiştir. Çavuş, kuşakları Emin Efendi'nin emriyle ve onun hesabına aldığını söylemiş, başka tanık da olmayınca Kuran'a el basarak davadan beraat etmiştir.²²

Slade Heybeliada'da açılmış olan bahriye mektebi ile Beşiktaş'ta açılan askeri okulun bir süsten ibaret olduğunu ve bunları fazla bir kıymet-i harbiyesi olmadığını yazmıştır. Buralarda eksik olan şey fiili hizmet, iyi örnekler ve takım ruhudur (*esprit de corps*). Bu nedenle “Rusya bu okulların mahiyetini bilir” demektedir. Aynı şekilde Slade'e göre Avrupa'ya tahsil için gönderilen Müslüman gençler de bir şey öğrenmeden geri gelmektedirler.

1837 yılındaki Osmanlı donanması hakkında Slade övücü bir görüşe sahip değildir. “Üç İngiliz saff-ı harp gemisi ve üç fırkateyn tüm Osmanlı donanmasına yeter de artar bile” demektedir. Donanmada personel kalitesi düşerken malzeme kalitesi yükselmiştir,²³

Slade 1840 yılında yayımlanmış olan bir kitabında ise esas olarak Almanya ve Rusya seyahatlerini yazmakla birlikte Tuna nehrinde de seyahat etmiş ve Osmanlı Devleti'ne de değinmiştir. Bu kitabında Osmanlılarla ilgili en ilginç pasajlardan biri Vidin valisi olarak rastladığı son yeniçeri ağası Hüseyin Paşa ile arasında 1838 yılında Vidin'de (Avusturya elçisi Baron Sturmer ile birlikte) geçen sohbetidir. Hüseyin Paşa, Slade'in anlatımına göre, Sultan Mahmud'un deli olduğunu ima etmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da

²² Adolphus Slade, age (1837), vol. I, s. 345-352.

²³ Adolphus Slade, age (1837), vol. II, s. 15.

kurtarılamaz bir durumda olduğunu söylemiştir. Hüseyin Paşa, Sultan Mahmud'un gururu ve inadı yüzünden imparatorluğun çöküşünü hızlandığını söylemiştir. Yunan Savaşı yalnızca onun yüzünden uzamıştır, 1828'de Ruslarla savaşı o çıkarmıştır, Mehmet Ali'ye saldırmak gibi çılgınca bir fikirde o ısrar etmiştir. Sultan'ın Avrupa'daki elçileri de ona gerçeği söylemek yerine onun hoşuna gidecek sözleri söylemişlerdi. Hüseyin Paşa, Mehmet Ali Paşa'nın akıllı bakanları olduğu ve o ölse bile oğlunun babasının gücünü sürdüreceği fikrindedir. Avusturya elçisinin Hüseyin Paşa'ya Paşa'nın İstanbul'da bir görevde bulunmasının daha doğru olacağını ve bunu Sultan'a söyleyeceğini bildirmesi üzerine Paşa, “Aman dostlar, bana iyilik yapmak istiyorsanız adımları İstanbul'da hiç anmayın” der.²⁴ Slade ve Avusturya elçisi Hüseyin Paşa'nın sarayından ayrılırken birbirine şöyle derler: “Acaba on yıl önce bir Müslümanın Hristiyanların önünde padişahı kötüleyeceğini hayal edebilir miydik! Türklerin fanatizmi ve sadakati yeniçeriler ve sarıklarla birlikte kaybolmuş!”

Yazarın 1840 yılında (yani Sultan Mahmud öldükten sonra) yayımlanmış olsa bile, kitabında Hüseyin Paşa'nın adını vererek onun Padişah hakkındaki fikirlerini açıkça yazmış olması dikkat çekiyor. Acaba Slade Osmanlıların kitabını nasıl olsa okumayacaklarını mı, yoksa bunun Hüseyin Paşa'ya bir zararı olmayacağını mı düşünmüştür? Bu soruya cevap vermek zordur.

Slade'in Sultan Abdülmecid dönemindeki faaliyetleri

23 Kasım 1841'de yarıbay rütbesine terfi eden Slade 10 Ocak 1849'da albay (*captain*) rütbesini alır. Bu sırada İngiliz deniz kuvvetlerinin başında Amiral Dundas vardır. Dundas daha sonra Kırım Savaşı sırasında Ocak 1855'e kadar Karadeniz'deki İngiliz donanmasının başkomutanı olarak görev yapacaktır. Slade'in yukarıda (1) numaralı dipnotta adı geçen biyografisinde, albay rütbesini aldıktan kısa süre sonra Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında çıkan mülteci meselesi yüzünden savaş tehlikesi belirince İngiliz hükümeti tarafından Babıâli'ye ödünç verildiği yazılıdır. *Queen* gemisinin ikinci kaptanı Albay Slade, İngiliz büyükelçisi Stratford Canning'e (1852'den itibaren Viscount Stratford de Redcliffe) sunduğu Osmanlı donanması hakkındaki 21 Kasım 1849 tarihli bir raporunda İstanbul'a 30 Ekim 1849 günü vardığını yazmaktadır. Bernard Lewis'in yayınladığı belgelerden ve İngiltere ulusal arşivindeki (The National Archives, TNA) başka belgelerden anlaşıldığına göre Slade Osmanlı donanmasında çalışmaya başladıktan sonra da İstanbul'daki

²⁴ Adolphus Slade, *Travels in Germany and Russia including a Steam Voyage by the Danube and the Euxine from Vienna to Constantinople in 1838-39*, Longman, Orme, Brown, Green and Longmans, Londra 1840, s. 182-183. Slade “deli” kelimesini Türkçe vermiştir.

İngiliz elçiliğine ve öteki İngiliz makamlarına rapor vermeyi sürdürmüştür.²⁵ Ancak bu raporları Osmanlı otoritelerinin bilgisi dahilinde mi yazdığı yoksa gizlice mi yazdığı hakkında bir bilgiye ulaşamadım.

Müşavir Paşa hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulabildiğim en eski belge, sadrazam Mustafa Reşid Paşa'dan Tersane Nazırı'na yazılmış 6 Haziran 1850 tarihli bir tezkiredir.²⁶ Burada sadrazam “İngiltereli Kapudan İstlet [Captain Slade] donanma-i hümayunda istihdam olunacağından” Kapudan Paşa'nın yanına gönderilmesini istemektedir. Reşid Paşa daha sonra Ağustos ayında yazdığı padişaha arz tezkiresinde İngiltere elçisi Canning ile varılan anlaşma gereği Slade'in mirliva rütbe, nişan ve maaşına nail olacağı ve Kapudan Paşa'nın maiyetinde askerinin talim işleri müşaviri olarak istihdam edileceğini ifade etmiştir. Sultan Abdülmecid de 16 Ağustos 1850 tarihli iradesi ile bu istihdamı onaylamıştır.²⁷ Buna göre Slade'in Osmanlı donanmasına giriş tarihi Haziran 1850'dir. Ayrıca Müşavir Paşa'nın kendisi 31 Mayıs 1857 tarihli bir dilekçesinde²⁸ yedi yıldır Osmanlı donanmasında hizmet verdiğinden söz etmektedir, dolayısıyla buradan da Osmanlı donanmasına giriş tarihinin 1850 yılı olduğu anlaşılmaktadır.

Reşid Paşa'nın yine tersane nazırına 21 Ağustos 1850 tarihli bir tezkiresinde ise “muahharen celb olunan Kapudan İstlet'in mirlivalık rütbe ve unvan ve nişan ve üniforma ve maaş ve tayınatı ile devletlû Kapudan Paşa hazretleri maiyetinde ve umur-ı talimiye-i asakirin müşaviri hükmünde istihdamı sureti karargir” olmuştur denilerek, İngiliz subayı *Captain* (Albay) Slade'in Osmanlı donanmasına mirliva yani tuğamiral rütbesiyle müşavir (danışman) olarak atandığını bildirilmektedir.²⁹ Müşavirlik unvanı ve sıfatından dolayı kendisine Müşavir Paşa denen Adolphus Slade'in sıfatı zamanla ad yerine geçmiş olmalıdır. Osmanlı ordusu ve donanmasında görev alan yabancı subayların bir veya iki rütbe terfi ettirilmesi o zamanlar adettendi ve Kırım Savaşı sırasında da Osmanlı ordusunda ve Türk-İngiliz Kontenjanı'nda görev yapan bütün yabancı subaylar bu terfiden yararlanmışlardı.³⁰

²⁵ Bernard Lewis, “Slade on the Turkish Navy”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 11, Harvard University 1987, s. 2.

²⁶ BOA. Amedi Mektubi Nezair ve Devair (A.MKT. NZD). 8/59, 25 Recep 1266.

²⁷ Selman Soydemir, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18 ve 19. Yüzyıllar)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 35-36, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Soydemir'in tezinde yukarıdaki belge yoktur.

²⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra kısaca BOA). Hariciye, Tercüme Odası (HR TO) 427/22.

²⁹ BOA. Hariciye Siyasi (HR SYS) 1353/46 lefleri içinde, 12 Şevval 1266.

³⁰ Candan Badem, *The Ottoman Crimean War*, Brill, Leiden 2010, s. 265-266.

Haziran 1850'de fiilen göreve başlamış görünen Adolphus Slade'in Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine İngiltere hükümeti tarafından seçilerek gönderilen iki deniz subayından biri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Babiâli'nin İngiltere büyükelçiliğine gönderdiği 28 Eylül 1850 tarihli taktirinde (yani notasında) Devlet-i Aliyye'nin talebi üzerine gönderilen “Kapudan İslet” ile “Komandor” (*Commander*, yani Yarbay) Harper'ın görevleri bildirilmektedir.³¹ Buna göre Albay Slade riyale payesi, mirliva (tuğamiral) unvanı ve rütbesi, bu rütbeye uygun 7 bin 500 kuruş maaşı ve tayınatı ile doğrudan Kapudan Paşa'ya yani Derya Kaptanı Vezir Rifat Süleyman Paşa'ya bağlı olarak müşavirlik yapacaktır.³² Yarbay Harper da mirliva unvanı ve kapak süvarisi rütbe, maaş ve tayınatı ile Slade'in emrinde “top muallimliği” hizmeti görecektir, yani deniz topçularına atış talimi yaptıracaktır. Buradaki “kapak süvarisi” terimi, kapak adı verilen iki ambarlı kalyonların kaptanlarını ifade ediyordu. Kapaklar Osmanlı donanmasında üç ambarlı kalyonlardan sonraki ikinci büyük gemilerdi. Babiâli'nin notasında bu iki “ofıçyalın” nota tarihinden itibaren üç yıl görev yapacakları, görev süresi bitiminde hem Babiâli'nin hem de onların sözleşmeyi uzatma veya bitirme hakkı olacağı belirtilmektedir. Buna göre Müşavir Paşa'nın görev süresi 28 Eylül 1853'te yani Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilanından altı gün önce bitmiş olmalıdır. Ancak paşa görevine devam etmiştir ve bu sayede Kırım Savaşı hakkındaki çok değerli anılarını yazabilmiştir.

Slade'in Kırım Savaşı'ndaki Faaliyetleri

1853 yılı Ekim ayında önce Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan, Nisan 1854'te İngiltere ve Fransa'nın ve Ocak 1855'te de Sardunya krallığının Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılımıyla bir Avrupa savaşına dönüşen Kırım Savaşı ilk modern savaştır. İlk savaş muhabirleri, ilk telgraf ve savaş fotoğrafı, ilk zırhlı savaş gemileri, ilk siper savaşı vs bu savaşın yenilikleri arasındadır. Osmanlı Devleti açısından ise belki de en önemli olan, ilk dış borçlanmadır. Bu savaşın sonunda müttefiklerin kuşattığı Sivastopol limanı ve şehrine yapılan bombardımanın ateş yoğunluğu Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan en şiddetli ateş yoğunluğuna eşitti. Savaşı bitiren 30 Mart 1856 tarihli Paris Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğü Avrupa büyük güçlerinin güvencesi altına

³¹ BOA. HR. SYS. 1353/46 lefleri içinde. Ayrıca bkz. BOA. Cevdet Bahriye 242/11216. Soydemir (age, s. 38) Harper adını “Harpir” şeklinde yanlış yazmıştır.

³² O zamanki 7 bin 500 kuruş yaklaşık 70 sterline eşitti, bugünkü değeri de yaklaşık 4 bin 200 sterlidir.

alınmış, Osmanlı Devleti, Avrupa Uyumu (*Concert de Europe*) denen o zamanki Avrupa devletler sistemine dâhil edilmiştir.³³

Kırım Savaşı hakkında Avrupa dillerinde ve Rusçada çok geniş bir literatür vardır.³⁴ Osmanlı ve Türk tarih yazımında ise bu savaşa yeterince ilgi gösterilmemiştir. Bu konuda bizdeki tarih yazımının en büyük eksiği kuşkusuz anılardır. Savaşın başlarında Anadolu ordusu komutanlığını yapmış olan Mustafa Zarif Paşa'nın kısa anıları ile Batum ordusu komutanı Mustafa Paşa'nın yaverliğini yapmış olan ve sonra Rusya'ya kaçan, dönemin sadrazamlarından Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın boşandığı Hıristiyan eşinin oğlu Binbaşı Osman Bey'in (Frederick Millingen'in) bizde çok az bilinen, Rusça yayımlanmış olan anıları dışında neredeyse hiçbir anı yazılmamıştır ya da bize ulaşmamıştır. (Ahmet Cevdet Paşa'nın *Tezâkir* adlı eseri kısmen anı sayılabilir). Oysa başta Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa olmak üzere Osmanlı subaylarının ve Reşid Paşa, Fuad Paşa, Âli Paşa gibi devlet adamlarının anılarını okuyabilseydik Avrupalı ve Rusyalı meslektaşlarının görüşleri ile karşılaştırma şansımız olacaktı.

Slade'in *Türkiye ve Kırım Savaşı* adlı kitabı³⁵ tarihçiliğimizde bu alandaki boşluğu bir ölçüde dolduran eşsiz bir birincil kaynaktır. Kitapta verilen bazı bilgilerin, anlatılan bazı gözlem ve tanıklıkların önemli bir kısmı bildiğimiz kadarıyla başka hiçbir yerde yoktur. Adolphus Slade ya da Osmanlı donanmasındaki adıyla Müşavir Paşa, çoğu zaman bir Osmanlı'dan daha Osmanlı ve bir Türk'ten daha Türk yanlısı diyebileceğimiz bir bakış açısıyla, savaş boyunca müttefik donanmalarla ilişki içinde hizmet ettiği Osmanlı donanmasında ve karada birinci elden gördüklerini ve işittiklerini eşsiz bir gözlem gücüyle ve nefis bir edebi üslupla anlatmıştır. Ancak Müşavir Paşa bunu yaparken gördüğümüz kadarıyla gerçekçilikten uzaklaşmamış, yöneticilere yaranmaya çalışmamış, Osmanlı yönetiminde, orduda ve donanmada gördüğü yanlışları ve kusurları da oldukça açık bir biçimde yazmıştır. Yazar ayrıca birçok yerde başta o zamanki İstanbul'daki çok nüfuzlu İngiliz büyükelçisi Lord Stratford de Redcliffe (Canning) olmak üzere müttefik ve Osmanlı devlet adamları ile subaylarını da eleştirmiştir. Müşavir Paşa kendi devletinin (İngiltere'nin) büyükelçisine ve amirallerine karşı bile Osmanlı çıkarlarını savunmaktan geri kalmamıştır. Bu hususta kitabın yayım tarihi de önemlidir. Adolphus Slade kitabını Kırım Savaşı bittikten epey sonra, 1867 yılında, yani Osmanlı Devletindeki hizmetinden Mayıs 1866'da emekli olup

³³ Candan Badem, age (2010).

³⁴ Candan Badem, "Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı", *Toplumsal Tarih*, 155, İstanbul, Kasım 2006, s. 16-23.

³⁵ Adolphus Slade, *Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events*, Smith, Elder and Co., Londra 1867.

Londra'ya döndükten sonra yayımlamıştır. Dolayısıyla kitabımı artık Osmanlı devlet ricaline ve genelde kimseye bir borcu ve bağımlılığı kalmadığı bir sırada yayımlamış olması nedeniyle tarafsız olabilmek için daha uygun koşullara sahip olduğu varsayılabilir.

Adolphus Slade'in Kırım Savaşı hakkındaki kitabı Türkçeye ilk kez 1941'de deniz subayı ve deniz tarihçisi Ali Rıza Seyfi(oğlu) tarafından çevrilmiş ve Genelkurmay askeri matbaası tarafından 1943'te basılmıştır.³⁶ Seyfioğlu denizcilik terminolojisine hâkimdir, deniz olaylarına ilişkin bazı yerde dipnotlarla çeşitli açıklamalar da eklemiştir ancak çevirisinin dili eskidir ve birçok çeviri yanlışları, eksik pasajlar yanında ciddi dizgi hataları da içermektedir. Birçok sayı yanlış aktarılmıştır. Örneğin, 250 bin İngiliz lirası yerine 250 İngiliz lirası ve 180 bin İngiliz lirası yerine de sadece “bin” İngiliz lirası yazılmıştır ve maalesef bu yanlış tutarlar bazı doktora ve yüksek lisans tezlerinde kullanılmıştır. Çevirmenin yazdığı önsözde Slade hakkında verdiği biyografik bilgiler de bölüm pörçük ve kısmen yanlıştır.

Ali Rıza Seyfioğlu 1 Şubat 1941 tarihli önsözünde şöyle demektedir: “Hatırladığıma göre, 1315 veya 1316 yılında [1897] Abdülhamid'in gösterdiği müşkülât içinde tersanede bir Bahriye müzehanesi teşkiline çalıştığımız sırada nereden geldiğini bilemediğim ve altında Müşavir Paşa yazılı bir resmi de müzeye asmıştık ve o zaman bu Müşavir Paşa'nın kim olduğunu aradıksa da bulamamıştık. Bu resmin elan deniz müzemizde asılı olması icab eder.” [Vurgular aslında koyu harfle]. Ancak bugün İstanbul Beşiktaş'taki Deniz Müzesi'nde Müşavir Paşa'nın herhangi bir resmi yoktur. Deniz Müzesi arşivi yetkilileri de müzenin ilk envanterinin 1915 yılında yapıldığını ve böyle bir resim envantere girmiş olsaydı kaybolmayacağını bu satırların yazarına bildirmişlerdir. Seyfioğlu çevirisinde bu kitapta da yer alan *The Illustrated London News* gazetesinin 1 Aralık 1877 tarihli sayısından bir gravür vardır. Haluk Y. Şehsüvaroğlu'nun 1952 tarihli bir makalesinde ise paşanın Osmanlı üniformasıyla çekilmiş bir fotoğrafı vardır.³⁷ Belki de Seyfioğlu'nun önsözünde sözünü ettiği resim budur. Öte yandan, Seyfioğlu'nun ifadesine göre, Müşavir Paşa'nın kim olduğunun daha 1897'de bahriye çevrelerinde dahi unutulmuş olması da dikkat çekicidir.

³⁶ Tuğamiral Adolphus Slade [Müşavir Paşa], *Türkiye ve Kırım Harbi* (çev. Ali Rıza Seyfi), Genelkurmay Askeri Matbaası, İstanbul 1943. Çevirmenin soyadı bu kitapta Seyfi, 1945 tarihli adı geçen kitap çevirisinde ise Seyfioğlu şeklinde yazılmıştır.

³⁷ Haluk Y. Şehsüvaroğlu, “Müşavir Paşa”, *Donanma Dergisi*, 64/401, Ekim 1952, s. 41. Subay, yargıç, öğretmen ve tarihçi-yazar merhum H. Şehsüvaroğlu (1912-1963) Deniz Müzesi ve Topkapı Sarayı Müzesi eski müdürlerindedir.

Birinci sınıf savaş gemilerinden oluşan güçlü bir Rus filosunun firkateynlerden oluşan zayıf bir Osmanlı filosunu Sinop limanında basarak yakıp yok ettiği 30 Kasım 1853 tarihindeki Sinop Deniz Muharebesi başlangıcında Müşavir Paşa Sinop'ta *Taif* adlı buharlı gemide yani vapurdadır. Muharebe başlayınca vapuruyla düşmandan kaçarak İstanbul'a gelmiş ve Sinop yenilgisini haber vermiştir.³⁸ Müşavir Paşa'nın kendi ifadesine göre Sinop'ta uğranan bu büyük yenilgiyi anlattığı zaman Osmanlı nazırları kendisini sanki bu olay Çin sularında olmuş gibi derin bir kayıtsızlıkla dinlemişlerdir.³⁹

Müşavir Paşa Sinop Muharebesi'ne ilişkin çok önemli bilgiler vermektedir ve bunlar Osmanlı arşivindeki belgelerce de doğrulanmaktadır. Öte yandan çarlık ve Sovyet tarihçiliğinde bu savaşta esas düşman olarak İngiltere ve Fransa görüldüğü için Müşavir Paşa'nın *Taif* vapuruyla kaçıışı da İngilizlerin zor durumlarda Osmanlıları ("Türkleri") yüz üstü bırakıp kaçmasına bir örnek olarak gösterilmektedir. Örneğin, Kırım Savaşı üzerine önemli bir monografi yazmış olan Sovyet tarihçi Yevgeniy Tarle, "Müşavir Paşa Adolphus Slade değil de sade bir Türk paşası olsaydı o geminin güvertesinde asılırdı" diye yazmıştır.⁴⁰ Muharebeden sonra İstanbul'a gelen *Taif*'in kaptanı (süvari-i evvel) Yahya Bey ve gemideki öteki beş Osmanlı subayının mühürlerini taşıyan 3 Aralık 1853 tarihli bir müzekkirede *Taif*'in "ocağını yakıp rüzgar üzerine çıkmasına dair Patrona Paşa'dan işaret" verildiği, daha sonra muharebe esnasında *Taif*'in üzerine iki Rus firkateyni ve ardından üç Rus vapurunun geldiği, bu vapurlarla bir buçuk saat muharebe olunduğu ve sonra bunların *Taif*'i bırakarak kendi gemileri yanına gittiği bildirilmektedir.⁴¹ Tarle ise ayrıca Sinop'taki Osmanlı filosunda *Taif* vapurunun yanında bir de *Ereğli* vapurunun

³⁸ BOA. İrade Hariciye (İ. HR) 105/5133 lef 5 ve The National Archives, Foreign Office (TNA FO) 195/309. Sinop Muharebesi hakkında bkz. Besim Özcan, *Sinop Deniz Felaketi*, Deniz Basımevi, İstanbul 2008. Özcan'ın kitabı 1990 tarihli doktora tezine dayanmaktadır. Özcan'ın tezinin eleştirel bir değerlendirmesini de içeren benim doktora tezime için bkz. Candan Badem, *The Ottomans and the Crimean War*, Sabancı Üniversitesi, 2007. Ayrıca bkz. Badem, age, (2010).

³⁹ Adolphus Slade, age, s. 152-153: "They listened, apparently unconcerned, to the woful tale; they regarded composedly a panoramic view of the Bay of Sinope... A stranger, ignorant of the *nil admirari* of the Ottomans, would have fancied them listening to an account and looking at a picture of a disaster in Chinese waters. The mention, however, of the flight of the Pasha of Sinope elicited a spark of the old Turkish spirit.." Besim Özcan ise şöyle yazmıştır: "Osmanlı başkentinde bir bomba gibi düşen bu haber, başta padişah olmak üzere devlet adamları ve halkın derin bir üzüntü içine düşmelerine sebep oldu". Bkz. Özcan, agm, s. 31.

⁴⁰ Yevgeniy Viktoroviç Tarle, *Krımskaya Voyna*, cilt 1, Eksmo, Moskova 2003, s. 377. Birinci basımı İzdatel'stvo AN, Moskova 1943.

⁴¹ *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856)*, BOA Yayınları, Ankara 2006, s. 140. Bu raporun İngilizce çevirisi TNA. FO 195/309'da vardır.

bulduğunu ve isteseydi onun da kaçabileceğini yazmıştır. Fakat, demiştir Tarle, o vapurun komutanı Türk idi ve o Slade gibi kaçmadı.⁴² Ancak bu konuda bir hükme varmak güçtür çünkü Ereğli vapurunun kaç(a)mayışının sebebi tamamen teknik de olabilirdi. Nitekim Ahmed Rıza Trabzonî'nin 1869'da yayınlanan destanına göre, öbür vapurun "islîmi" (yani buharı) gelmediği için kaçıp kurtulamamıştı.⁴³

Müşavir Paşa Sinop baskınından sonra hasarı tespit etmek ve yaralılara yardım etmek üzere bir İngiliz ve bir Fransız buharlı gemisiyle tekrar İstanbul'dan Sinop'a gitmiştir. Buradan Lord Stratford'a yazdığı 7 Aralık 1853 tarihli raporunda felaketi tasvir etmiştir.⁴⁴ Daha sonra 1854 yılı yaz ayları başında donanma ile birlikte Karadeniz'e açılan paşa burada ayrıntılı olarak anlattığı gibi Osmanlı donanmasının Çerkezistan seferinin Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan Fransa ve İngiltere donanmaları amiralleri tarafından pratikte engellenmesinin doğrudan tanığı olmuştur. Paşanın bu tanıklığı çok önemlidir ve bu sefere ilişkin bildiğimiz tek "Osmanlı" kaynağıdır. Paşa ayrıca Kırım'da, Sivastopol önlerinde bir süre bulunmuş ve yine buraya ilişkin anı ve gözlemlerini anlatmıştır. Nihayet katılmadığı halde Tuna boyundaki Osmanlı-Rus muharebelerini ve Kars kuşatması ile Rumeli ordusu müşiri ve Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın Gürcistan seferini anlatmıştır.

4 Şubat 1854 tarihli *The Illustrated London News* gazetesinde Slade'in ve gemisi *Nusretiye*'nin birer gravürü ve "Admiral [Captain] Slade" başlığı altında kısa bir biyografi yayımlanmıştır. Oldukça övücü mahiyetteki bu yazıda Albay Slade'in çok yetenekli olmasına karşın İngiliz donanmasındaki adam kayırmacılık yüzünden hak ettiği rütbeleri uzun ve zorlu bir biçimde aldığı belirtilmektedir. Yazarı belli olmayan bu biyografik makalede Albay Slade'in Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında çıkan mülteciler meselesi yüzünden

⁴² Yevgeniy V. Tarle, age, s. 379.

⁴³ "Mukaddem çün göründü fülki zahir, Ocağın yaktı vapur oldu hazır. Öbür vapur dahi yakmış idi hem, Ve lâkin gelmedi islîmi ol dem. Anınçün bulmadı kaçıp halâs, Büyük vapur bulup islîmi hâs". Ahmed Rıza Trabzonî, *Manzume-i Sivastopol*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 87. Besim Özcan'ın, Ali Haydar Emir'in bir makalesine atıfta bulunarak yazdığına göre Taif vapurunun süvarisi Yahya Bey taltif beklerken "muharebeden kaçmaktan dolayı suçlu bulunmuş ve askerlikten ihraç edilmiştir". Bkz. Özcan, age (2008), s. 76. Ancak Emir'in sözkonusu makalesinden Yahya Bey'in Trabzon'da bir tartışma esnasında yabancı tüccar gemilerinin Ruslara haber taşıdıklarından bahsettiği için askerlikten ihraç edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Badem, age (2010), s. 124-125.

⁴⁴ TNA. FO 195/309 ve NRA 6790 Bulwer. Ben bu belgelerden FO 195/309 tasnifinin bir kısmını görebildim. Slade'in raporunun tam metni için bkz. Candan Badem, *The Ottomans and the Crimean War (1853-1856)*, Sabancı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 389-392, (Doktora Tezi).

1849 yılı sonunda Osmanlı Devletine “ödünç verilmek” üzere İngiltere dış işleri bakanlığı tarafından seçildiği ve bu seçimde onun Osmanlıların dilini ve adetlerini bilmesinin rol oynadığı yazılıdır. Ayrıca Slade’in Türkçenin yanında Fransızca, İspanyolca ve İtalyanca da bildiği ve donanmadaki en bilgili subaylardan biri olduğu ifade edilmiştir.

Adolphus Slade’in kitabı Kırım Savaşı ve özellikle Osmanlı Devleti’nin bu savaşta rolü hakkında önemli bir tanıklık olmasına karşın özellikle Avrupa dillerindeki literatürde çok az kullanılmıştır ve Rusçada ise bildiğimiz kadarıyla Yevgeniy Tarle’nin ve birkaç başka tarihçinin kısa alıntıları dışında kullanılmamıştır. Eserin halen Rusça bir çevirisi yoktur. İngiliz, Fransız, Avusturyalı ve İtalyan resmi veya devletçi tarih yazımının bu kitap hakkındaki suskunluğu yazarın bu ülkelerin orduları ve donanmalarının yaptıkları haksızlıkları da yazmış olmasından ileri gelebilir. Yazar genelde taraf tutmadan savaşın bütün taraflarının hatalarını ve sevaplarını vermeye çalışmıştır. Osmanlı Devletini de olabildiğince tarafsız değerlendirmeye çalışmıştır. Birçok durumda Osmanlı askerinin uğradığı haksızlıkları yazarak onların sözcülüğünü yapmıştır. Osmanlı donanmasının müttefiklerle ilişkisinde uzun süre aracı rolü oynayan yazar kitapta Osmanlı donanması adına müttefik amirallerle olan mücadelesini de anlatmaktadır. Nitekim Slade İngiliz donanması komutanı Amiral Dundas ve Fransız donanması komutanı Amiral Hamelin ile anlaşamamıştır.⁴⁵

İngiliz deniz tarihçisi Prof. Andrew Lambert’in İngiliz arşiv belgelerine dayanarak yazdığına göre Amiral Dundas 1854 Mayıs ayında Osmanlı donanmasının Çerkezistan kıyılarına gitmek yerine Ege adalarındaki korsanlıkla mücadele etmesini istiyordu ve bu amaçla İngiliz büyükelçisi Stratford de Redcliffe’in yardımını istedi. Albay Slade (Mirliva Müşavir Paşa) ise Osmanlı donanmasının Karadeniz’de etkin bir rol oynaması için uğraşıyordu. Dundas’ın amiral gemisi *Britannia*’da Slade ile arasında geçen şiddetli bir tartışmadan sonra Dundas İngiliz Bahriye Nazırı ya da Kaptan Paşası diyebileceğimiz Lord Graham’a yazarak Slade’in disiplin altına alınmasını istedi. Lord Graham Slade’i geri çağırarak istedi fakat Dışişleri Bakanı Lord Clarendon’un tavsiyesine uyarak Slade’e İngiliz subayı olduğunu sert bir şekilde hatırlatmak ile yetindi. Lambert’e göre, Müşavir Paşa müttefik amiralleri ile bozuştuktan sonra Osmanlı yetkilileri artık onu aracı olarak kullanmaktan vazgeçtiler.⁴⁶

Haluk Y. Şehsüvaroğlu’nun şimdiki Deniz Müzesi Arşivi olan eski Bahriye arşivi belgelerine atıfta bulunarak yazdığına göre, Müşavir Paşa savaş

⁴⁵ J. K. Laughton, age.

⁴⁶ Andrew Lambert, *The Crimean War. British Grand Strategy Against Russia, 1853-56*, Manchester University Press, Manchester 1991, s. 101-102.

esnasında 1854 yılında Heybeliada'daki Bahriye Mektebi'nin ıslahı ve deniz subaylarının terfisi hakkında bir rapor hazırlamıştır. Paşa raporunda deniz subayı seçimi ve terfilerinde gözetilmesi gereken hususları belirtmiş, iltimas yerine liyakatin esas alınması için çalışmıştır.⁴⁷

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Müşavir Paşa ile ilgili olarak Sinop muharebesinden sonraki döneme ait olarak bulabildiğim ilk belge Paşa'nın 7 Haziran 1855 tarihinde Kapudan-ı Derya Halil Paşa'ya yazdığı Fransızca bir dilekçedir. Paşa burada İstanbul'da Tersane-i Amire'de durmaktansa kendisine *Nusretiye* gemisi veya başka bir gemi verilerek müttefiklerin yanında savaşa katılmasına izin verilmesini istemektedir.⁴⁸ Paşa hem Osmanlı başkomutanı Ömer Paşa ile hem de İngiliz amirali Edmond Lyons ile iyi ilişkileri olduğunu belirterek savaş alanında yararlı bir hizmet verebileceğini yazmaktadır. Bu dilekçeden iki gün sonrası tarihini taşıyan, paşanın Arap alfabesiyle "Müşavir" yazılı mührüyle mühürlenmiş bir de Osmanlıca dilekçesi var.⁴⁹ Bu da Fransızca dilekçenin çevirisi. Burada, "muhlisleri milletçe İngiliz ve memuriyetçe Osmanlı olup... gerek Nusretiye gerek sair bir sefineye rakiben muvakkaten düvel-i müttefika donanmaları refakatine memuriyet-i halisanem istida olunup... Asitane'den ise Bahr-i Siyah'da daha bir hüsn-i suretle hizmet-i kemteranem vaki olacaktır" diyerek yukarıdaki isteğini tekrarlamaktadır. Fakat Paşa'nın bu isteği kabul edilmez. Halil Paşa konuyu görüşülmek üzere Bahriye Meclisi'ne havale eder. Meclis gemilerin levazım taşıma işinde kullanıldığından paşaya verilecek boşta elverişli bir gemi olmadığını ve Müşavir Paşa Karadeniz'e çıktığında Karadeniz filosu komutanı Ahmet Paşa'nın emrine girmesi gerekeceğini, ancak aralarına "mübayenet" (uyuşmazlık) girebileceğinden bahisle bunun uygun olmadığını bildirir. Nitekim Halil Paşa da bu görüşünü Sadrazam'a bildirir.⁵⁰ Sadrazam'ın Padişah Abdülmecid'e arz tezkiresinde aynı görüş tekrarlanır ve Abdülmecid de bu kararı onaylayarak Müşavir Paşa'nın denize çıkmasına izin vermez.⁵¹

Müşavir Paşa dilekçesinde Karadeniz'deki İngiliz filusunun ikinci komutanı Amiral Lyons ile arasının iyi olduğunu söylerken başkomutan Amiral Dundas ve Fransız filosu başkomutanı Amiral Hamelin ile arasının kötü

⁴⁷ Haluk Şehsüvaroğlu, agm, s. 41. Deniz Müzesi Arşivi'nde yaptığım araştırmada böyle bir rapor bulamadım.

⁴⁸ BOA. İ. DH. 322/20946 lef 2. A Son Altesse Halil Pasha, Grand Amiral de la Flotte Ottomane. L'arsenal impérial, le 7 Juin 1855.

⁴⁹ BOA. İ. DH. 322/20946 lef 3, 23 Ramazan 1271 (9 Haziran 1855).

⁵⁰ BOA. İ. DH. 322/20946 lef 1, 17 Şevval 1271 (3 Temmuz 1855).

⁵¹ BOA. İ. DH. 322/20946 lef 3 (3 numaralı iki ayrı lef var). 19 Şevval 1271 (5 Temmuz 1855). Ayrıca bkz. A. AMD. 1/54, A. AMD. 54/81, Selman Soydemir, age, s. 55.

olduğunu söylememektedir. Oysa Paşa Osmanlı donanmasının çıkarlarını savunduğu için daha Sinop muharebesi öncesinde İngiliz büyükelçisi Lord Stratford ile ilişkisi bozulmuş, 1854'te de müttefik amiralleriyle, özellikle İngiliz amirali ile arası açılmıştır. Ayrıca Ahmet Paşa da müttefik amirallerine tam bir itaat gösterdiği için onunla da uyuşamayacağı bellidir. Kuşkusuz bütün bunları Babıâli de bilmektedir. Dolayısıyla Paşa'ya izin verilmemesine şaşırılmaması gerek. Bu konuda Müşavir Paşa savaş bittikten iki yıl sonra 31 Mart 1858 tarihinde Sadrazam Âli Paşa'ya verdiği bir dilekçesinde ilginç bilgiler vermektedir. Müşavir Paşa Kırım Savaşı'nın başlangıcında (Ekim 1853) o zamanki Kapudan-ı Derya Mahmut Paşa'nın kendisine bir filo ile Karadeniz'e çıkma emrini verdiği zaman Lord Stratford'un kendisine İngiltere o sırada Rusya ile savaş halinde olmadığı için bir İngiliz subayı olarak Karadeniz'de bulunmasının uygun olmayacağını söyleyerek Boğaziçi'nde kalmasını Kraliçe adına emrettiğini yazmaktadır. Ancak Paşa kendi ifadesine göre buna yanıt olarak Osmanlı donanmasının İngiltere'ye güvendiğini ve bu sefere çıkmazsa buna uygunsuz bir anlam verileceğini söyleyerek elçinin emrini dinlemez. Lord Stratford bunun üzerine Paşa'yı İngiliz hükümetine şikâyet eder. Müşavir Paşa dilekçesinde ayrıca Osmanlı Devleti'ne sadık kalmasından dolayı İngiliz elçisi ile birlikte müttefik amiralleri ile de ihtilafa düştüğünü ve İngiliz elçiliğindeki mektuplarının Osmanlı Devleti'nin şanını nasıl savunduğunun kanıtı olduğunu bildirmektedir.⁵²

Müşavir Paşa Temmuz 1855'te Kapudan-ı Derya Halil Paşa'ya yazdığı Fransızca dilekçesinde terfi ve nişan talep etmektedir. Bu *ariza*'nın Osmanlıca tercümesi de arşivedir. Burada Müşavir Paşa bahriyede görevli miralay, mirliya ve feriklerin (albay, tuğamiral ve tümamirallerin) cümlesi terfi ve nişan aldığı halde yalnız kendisinin rütbe terfisi ve Mecidiye nişanı almamasının kendisini küçük düşürdüğünden şikâyet etmektedir.⁵³ Halil Paşa, Müşavir Paşa'nın talebini Sadrazam Âli Paşa'ya bildirir ancak nişanın verilmesi Nisan 1856'yı bulur. Paşa'ya üçüncü rütbeden bir Mecidiye nişanı verilir.⁵⁴

Bu şekilde nişanını alan paşanın rütbe terfisi için de epeyce bekleyip uğraştığı anlaşılmaktadır. Sadrazama sunduğu 31 Mayıs 1857 tarihli bir dilekçesinde yedi yıldır hizmet ettiği ve silah arkadaşları olan subayların hepsi terfi ettiği halde kendisinin terfi ettirilmediğinden yakınır. Kendisine Halil Paşa ve şimdiki Kaptan-ı Derya (Damat Mehmed Ali Paşa) hazretleri tarafından kendisine söz verildiği halde terfi alamayışının sebebini anlayamadığını ve

⁵² BOA. HR.TO. 429/22 lef 3. Fransızca olan bu dilekçenin Osmanlıca tercümesi de lef 2'dedir.

⁵³ BOA. HR.SYS. 1353/46.

⁵⁴ BOA. İDH. 344/22655 ve A.MKT.NZD. 185/4. Karş. Soydemir, age, s. 55.

herhalde İngiltere uyruklu olmasından dolayı olduğunu yazar.⁵⁵ Bu dilekçesinden bir sonuç alamayan paşa 16 Şubat 1858’de yine Sadrazam Âli Paşa’ya sunduğu bir başka dilekçesinde bu kez kendisine sadrazamın vaatte bulunmuş olduğundan söz eder ancak yine de bazı noktaları aydınlatmak için yazmaktadır.⁵⁶ Paşa burada iki buçuk yıl öncesinden Halil Paşa’nın Babiâli’den kendisine feriklik rütbesi verilmesini istediği ancak bu iznin çıkmaması üzerine Halil Paşa’nın kendisini İngiliz elçiliğinden tavsiye ettirmeyi dostane ihtar ettiğini, ancak kendisinin bunu uygun görmediğini bildirmektedir. Sonraki Kaptan-ı Derya Mehmed Ali Paşa’nın da bu sözleri tekrarladığını ancak geçen zamanda bir türlü ferik rütbesinin verilmemiş olmasından dolayı deniz subayları arasında kendisinin küçük düştüğünü tekrarlamaktadır.

Müşavir Paşa’nın terfisi konusu Bahriye Meclisi’nde görüşülür ve tersanece bir ferik istihdamına gerek olmadığına karar verilir. Kaptan Paşa ise sadrazama yanıtında “mumaileyhin terfi-i rütbesi hakkında resmen kendisine vaat olunmadığından başka tersanece öyle açıktan ferik nasb ve istihdamına lüzum görünmediğini” bildirir.⁵⁷ 21 Mart 1858’de Müşavir Paşa sekiz yıldır vatanına gitmediğinden bahisle Mayıs’tan itibaren dört aylığına Londra’ya gitmesine izin verilmesini ister.⁵⁸ Nihayet sadrazamın padişaha arz tezkiresinde paşanın maaş ve tayınatı Londra’dan dönüşte verilmek üzere feriklik rütbesine terfisi istenir ve kabul edilir.⁵⁹ Müşavir Paşa’nın, Sadrazam Âli Paşa’ya yukarıda anılan 31 Mart 1858 tarihli dilekçesinin konusu da aslında terfi meselesidir. Paşa, Kapudan Paşa’ya (Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa) neden terfi edemediğini sorduğunda bütçede tahsisat olmadığı cevabını alır. Bunun üzerine Müşavir Paşa eski Kapudan-ı Derya (Mayıs 1854 - Ağustos 1855) merhum Halil Paşa’nın da zamanında kendisine ferik ile mirлива maaşı arasında bir maaş önerdiğini ve kendisi için maaş maddesinin önemli olmadığını bildirmiş olduğunu ancak o zaman Lord Stratford’un buna razı olmadığını söylediğini yazmaktadır. Bu arada Ağustos 1858’de henüz Londra’da bulunduğu sırada “Osmanlı donanmasında vice-admiral rütbesini taşıyan Albay (Captain) Adolphus Slade’e” Kraliçe tarafından *Order of the Bath* nişanı ve *Knight Commander of the Bath* (KCB) unvanı verildiği haberi resmi gazetede ve *The*

⁵⁵ BOA. HR.TO. 427/22.

⁵⁶ BOA. HR.TO. 428/13.

⁵⁷ BOA. A.MKT.NZD. 255/50 lef 3.

⁵⁸ BOA. İ.HR. 154/8182 lef 2, 5 Şaban 1274. Ayrıca bkz. Soydemir, age, s. 56.

⁵⁹ BOA. İ.HR. 154/8182 lef 3, 29 Şaban 1274 (14 Nisan 1858). Ayrıca bkz. Selman Soydemir, age, s. 57. Haluk Şehsüvaroğlu (agm, s. 43) bu iradenin Hicri ayını Şaban yerine yanlış olarak Şevval şeklinde okumuş, Miladi tarihini de 1858 yerine yanlış olarak 1857 şeklinde vermiştir.

Times gazetesinde çıkmıştır ki bu da o tarihten önce ferik unvanını almış olduğuna işaret etmektedir.⁶⁰

Slade'in Emekliliği

Ferik Müşavir Paşa Temmuz 1859'da Dersaadet (İstanbul) Liman Reisi tayin edilir.⁶¹ Eylül 1863'te elindeki üçüncü rütbeden Mecidiye nişanı ikinci rütbeye çevrilir.⁶² Nisan 1865'te Sadaret'ten Kapudanlık'a gönderilen bir tezkirede "Ticaret-i Bahriye mahkemesinin teşkilinden dolayı liman memuriyetinde feriklik rütbesini haiz bir zatın istihdamına lüzum kalmamış olduğundan saadetli Müşavir Paşa hazretlerinin saye-i merhametvaye-i mülukanede dört bin kuruş maaşla tekaüdlüğünün icrası ve yerine asakir-i bahriye-i şahane miralaylarından izzetli Yusuf Bey'in Dersaadet liman reisi unvanıyla" tayinine karar verildiği bildirilir.⁶³ Ancak İngiltere maslahatgüzarı Mr. Stuart devreye girer ve paşanın liman reisliğinden alınmakla birlikte emekli edilmeyip feriklik unvanı ve Bahriye Meclisi üyeliğinin sürmesini Sadrazam Fuad Paşa ve Hariciye Nazırı Âli Paşa'dan ister.⁶⁴ Ekim 1865'te Kapudan Paşa'dan Sadrazam'a yazılan bir yazıda ise "feriklik unvanıyla Tersane-i Amire'de müstahdem olan saadetli Müşavir Paşa hazretlerinin vücuduna illet ve gözüne zafiyet" gelmesinden dolayı emekliliğini istediği bildirilmektedir. Sadrazam Padişah'a arz tezkiresinde paşanın İngiliz oluşu ve sağlığının bozulması nedeniyle aylık 4 bin kuruş maaş ile emekli olmasının doğru olacağını bildirmiş ve Sultan Abdülaziz de kabul etmiştir.⁶⁵ Aynı belgeden paşanın emeklilikten önceki maaşının 10 bin kuruş olduğu da görülüyor ki bu maaş aslında ferik maaşı olan 15 bin kuruş ile mirliva maaşı olan 7 bin 500 kuruş arasındadır. Bununla birlikte Müşavir Paşa'nın fiilen emekliliği Mayıs 1866'yı bulmuştur.⁶⁶ İngiliz donanmasında ise Captain Sir Adolphus Slade Nisan 1866'da emekli tuğamiral (*retired rear-admiral*) rütbesine, Nisan 1873'te de emekli tümamiral (*retired vice-admiral*) rütbesine terfi etmiştir.⁶⁷

⁶⁰ *The London Gazette*, Issue 22175, 20 Ağustos 1858 ve *The Times*, Londra, 24 Ağustos 1858.

⁶¹ BOA. İrade Dahiliye İ. DH. 437/28874, 27 Zilkade 1275 (5 Temmuz 1859).

⁶² BOA. İ. DH. 515/35045 ve A. MKT. MHM. 279/84. Ayrıca bkz. *The London Gazette*, Issue 22806, Londra, 12 Ocak 1864.

⁶³ BOA. Amedi Mektubi Mühimme A. MKT. MHM. 329/63, 20 Zilkade 1281 (16 Nisan 1865).

⁶⁴ BOA. HR. TO. 242/20, 20 Nisan 1865.

⁶⁵ BOA. İ. DH. 548/38188.

⁶⁶ BOA. A.MKT.MHM. 356/30, 2 Muharrem 1283 (17 Mayıs 1866). Haluk Şehsüvaroğlu (agm, s. 43) Müşavir Paşa'nın 1864 yılında emekli edildiğini yazıyor ki bu da yanlıştır.

⁶⁷ *The London Gazette*, Issue 23094, 3 Nisan 1866 ve Issue 23966, 11 Nisan 1873.

The Times gazetesi 16 Şubat 1877 tarihinde Adolphus Slade'in editöre bir mektubunu yayımlamıştır.⁶⁸ Slade burada "Doğu Sorununu" çözmek üzere 1876 sonunda Haliç'te toplanmış olan Tersane Konferansı'nın dağılmasına ilişkin görüşlerini yazıyordu. Slade yazısında Slavofiller ve Türkofobların etkisi altındaki Avrupalı devlet adamlarının Babıali'den Bulgaristan'a yabancı gözetimi altında bir özerklik gibi Osmanlı Devleti'nin özsaygısına ve ulusal bağımsızlığına dokunacak taleplerde bulduklarını ifade edip, "zayıf Bizans imparatorlarının en zayıfı bile böyle koşulları kabul etmezdi" diye ekliyordu. Slade Rus elçisinin Türklerin fazla tepki vermeyeceğini, Slavların da bağımsızlık için ayaklanmaya hazır olduğunu sanarak yanıldığını yazıyordu. Slade'e göre elçilerin yanılgılarının sebebi İstanbul'da Müslümanlardan uzak Frenk semtinde oturmaları ve Türkçe bilmedikleri için yerli halkla iletişim kuramayışları ve tercümanlara muhtaç olmaları idi. Bu tercümanlar ve çevresindeki başkaları elçinin nabzına göre şerbet vermeyi iyi bilen ve gerçekleri ona söylemeyen insanlar idiler. Mektubun genel havası Türk yanlısı olmakla birlikte yazar Rusya ile çıkacak bir savaşta Osmanlı Devletinde en büyük zararı Bulgarlar ve Ermenilerin göreceği fikrindedir. Bu mektup muhtemelen Adolphus Slade'in Türkiye hakkındaki son yazısı oldu. Amiral Slade 13 Kasım 1877'de Londra'daki evinde öldü. 15 Kasım tarihli *The Times* gazetesinde hakkında bir yazı yayımlandı. Bu yazıda Slade'in Osmanlı donanmasındaki ıslahat ve hizmetlerinden, Kırım Savaşı'ndaki hizmetinden övgüyle söz edildi, ayrıca tersane ve liman odasını suistimallerden temizlediği ve 1866 yılında İngiltere'de Osmanlı hizmetinden tümamiral rütbesini alarak emekli olduğu yazıldı.

Sonuç

Adolphus Slade Osmanlı donanmasında önemli hizmetler görmüş ve Osmanlıları yakından gözlemlemiştir. Yazdığı kitaplarda çağının Avrupalı gözlemcilerinden daha derin bir kavrayışa sahip olduğu görülmektedir. Bernard Lewis Slade'i "Ortadoğu üzerine 19. yüzyılın en iyi yazarlarından biri" olarak tanımlamıştır.⁶⁹ Ancak bütün ileri görüşlülüğüne, iyi niyetine ve nesnellik çabasına karşın Slade'in o dönemde yaygın olan oryantalizm denen eğilimden kendisini tam olarak kurtaramadığı da görülmektedir. Yazar Osmanlı halkına ilişkin yorumlarında bazen aşırı genellemeci bir tavırla bir tür Doğulu tipi çizmektedir. Örneğin şöyle demektedir: "Batı'da bu gibi hediyelerin

⁶⁸ Vice-Admiral Adolphus Slade, "The Races of Turkey", to the editor of *The Times*, 16 Şubat 1877.

⁶⁹ Bernard Lewis, "Freedom and Justice in the Modern Middle East", *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2005.

Bkz. http://trinity.ritterdosreis.br/phl5/images/CAN/SP/SP013836_36.pdf

kabulündeki sakıncalar, hediye ile rüşvetin arasındaki çizginin keskin olmadığı ve her şeyin değerinin parayla ölçüldüğü Doğu'da sınırsız ölçüde daha büyüktür. Bir Doğulu kendisini dinleyenlere bir kadının güzelliği ya da bir çocuğun sevimliliği hakkında bir fikir vermek isterse, o kadın ya da çocuğun esir pazarında ne kadar edeceğini (fiyatını) söyler. Doğulu ideal değerlerden hiçbir şey anlamaz.”⁷⁰ Ayrıca kölelik hakkındaki görüşleri de kendi zamanına göre bile fazla muhafazakâr ve hatta gericidir. Köleliğin uygar olsun barbar olsun her toplumda mevcut olduğunu ve değişik adlar altında da olsa toplumun bir ilkesi olarak kalacağını savunmuştur. Bu sebeple yöneticilerin görevinin köle ticaretini ve köleliği yasaklamak yerine kölelerin durumunu tahammül edilebilir kılmak olduğunu yazmıştır. Hatta Afrika köle ticaretinin yasaklanmasının kölelerin durumunu daha da kötüleştirdiğini, çünkü köle tacirlerinin riskleri karşılamak için gemilere daha fazla köle yüklemeye başladıklarını iddia etmiştir. Bununla birlikte İstanbul'daki “avrat pazarını” tasvir edip, “kadınların hayvan gibi satıldıkları bir pazar yerini savunmak mı! Allah korusun!” demiştir.⁷¹

Bu makalede Adolphus Slade'in Osmanlı bahriyesindeki hizmetleri ve eserleri üzerine bazı bilgiler vermeye çalıştım. Bunun için BOA ve TNA'dan bulabildiğim belgeleri kullandım. Deniz Müzesi Arşivi'nde (DMA) yaptığım araştırmada ise Slade'e ait veya onun hakkında önemli bir belge bulamadım. Ancak bu arşivde tasnif çalışmaları henüz yenidir ve ileride yeni belgeler ortaya çıkabilir. Özellikle Slade'in donanmanın ıslahı için sunmuş olması gereken layihaların bulunması önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu arşivlerde, özellikle TNA ve DMA'da daha ayrıntılı bir araştırma yapılarak yeni bilgilere ulaşmak mümkün olabilecektir. Slade'in Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren kitapları (bir kısmı yeniden olmak üzere) tam ve doğru olarak Türkçeye çevrilmeli ve Türk tarihçilerin istifadesine sunulmalıdır.

⁷⁰ Adolphus Slade, *Turkey and the Crimean War*, s. 52-53.

⁷¹ Adolphus Slade, *Records of Travels...*, vol. II, s. 239-241.

KAYNAKLAR

a) Arşiv belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). A.AMD 1/54, 54/81, A.MKT.MHM 279/84, 356/30, A.MKT.NZD 8/59, 185/4, 255/50, Cevdet Bahriye 242/11216, HR.TO 427/22, 428/13, 429/22, HR.SYS 1353/46, İ.DH 322/20946, 344/22655, 437/28874, 515/35045, 548/38188, İ.HR 105/5133, 154/8182.

İngiliz Ulusal Arşivi (TNA). FO 195/309

b) Diğer Kaynaklar

BADEM, Candan, “Rus ve Sovyet Tarih Yazımında Kırım Savaşı”, *Toplumsal Tarih*, 155, İstanbul, Kasım 2006, s. 16-23.

_____, *The Ottoman Crimean War*, Brill, Leiden 2010.

The Illustrated London News, Londra, 4 Şubat 1854; 1 Aralık 1877.

LAMBERT, Andrew, *The Crimean War. British Grand Strategy Against Russia, 1853-56*, Manchester University Press, Manchester 1991.

LAUGHTON, J. K., ‘Slade, Sir Adolphus [Mushaver Pasha] (1804–1877)’, rev. Andrew Lambert, *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2004; online edition.

LEWIS, Bernard, “Slade on the Turkish Navy”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 11, Harvard University 1987, s. 1-10.

_____, “Freedom and Justice in the Modern Middle East”, *Foreign Affairs*, Mayıs/Haziran 2005.

http://trinity.ritterdosreis.br/phl5/images/CAN/SP/SP013836_36.pdf.

The London Gazette, Londra, 20 Ağustos 1858, 3 Nisan 1866 ve 11 Nisan 1873.

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), BOA Yayınları, Ankara 2006.

ÖZCAN, Besim. “Osmanlı Bahriyesinde Bir İngiliz Müşavir: Sir Adolphus Slade (1804-1877)”, *Askerî Tarih Bülteni*, 22/43, Ağustos 1997, s. 25-46.

_____, *Sinop Deniz Felaketi*, Deniz Basımevi, İstanbul 2008.

SLADE, Adolphus, *Records of Travels in Turkey, Greece, etc and of a Cruise in the Black Sea, with the Capitan Pasha, in the Years 1829, 1830, and 1831*, Saunders and Otley, Londra 1833. İki cilt.

_____, *Turkey, Greece and Malta*, Saunders and Otley, Londra 1837. İki cilt.

- _____, *Travels in Germany and Russia including a Steam Voyage by the Danube and the Euxine from Vienna to Constantinople in 1838-39*, Longman, Orme, Brown, Green and Longmans, Londra 1840.
- _____, *Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events*, Smith, Elder and Co., Londra 1867.
- _____, *Türkiye ve Kırım Harbi* (çev. Ali Rıza Seyfi), Genelkurmay Askeri Matbaası, İstanbul 1943.
- _____, “The Races of Turkey”, to the editor of *The Times*, 16 Şubat 1877.
- SOYDEMİR, Selman, *Osmanlı Donanmasında Yabancı Müşavirlerin Etkileri (18 ve 19. Yüzyıllar)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ŞEHSÜVAROĞLU, Haluk Y., “Müşavir Paşa”, *Donanma Dergisi*, 64/401, Ekim 1952.
- TARLE, Yevgeniy Viktoroviç, *Krımskaya Voyna*, cilt 1, Eksmo, Moskova 2003.
- The Times*, Londra, 24 Ağustos 1858, 16 Şubat 1877.
- TRABZONİ, Ahmed Rıza, *Manzume-i Sivastopol*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.